

Dr. Hüseyin Hulki Bey ve Paris'te Bir Nutuk***Dr. Huseyin Hulki Bey and a Speech in Paris****Mustafa Hayırlıdağⁱ, Nüket Örnek Bükenⁱⁱ**ⁱArş.Gör.Dr. Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, HÜTF Tıp Tarihi ve Etik Doktora Öğrencisi<https://orcid.org/0000-0002-4686-5101>ⁱⁱ Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik AD<https://orcid.org/0000-0001-9166-6569>**ÖZ**

Doktor Hüseyin Hulki Bey 1862-1894 yılları arasında yaşamış Mekteb-i Tıbbiye'den mezun bir hekimdir. Yaşamında dönemin sağlık sorunlarını da ilgilendiren eserler yayınlamıştır. Aktif görevler almaktan da çekinmeyen Hüseyin Hulki Bey vazifeli olarak yurtdışına gönderilmiş, buralarda 19. yüzyılın tanınmış bilim insanlarıyla fikir alışverişinde bulunmuştur. 1889 yılında da Paris'te düzenlenen tıp kongresine katılarak burada tebliğde bulunmuştur. Bu kongre konuşma metni İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi arşivinden gerekli yazışmalar yapılarak temin edilmiştir ve bu çalışmada incelemesi yapılmıştır. Bu bildirisinde Hüseyin Hulki Bey Osmanlı Devleti'nde o dönem yer alan yabancı hastanelerin varlığından ve işleyişinden bahsetmektedir. Ayrıca muhtaç kimselere sağlık sistemi içerisinde yapılan yardımları da ifade etmektedir. Bu bildiri Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda verilen sağlık hizmetleri ve sağlık hizmeti veren kurumları değerlendirmek açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Dr. Hüseyin Hulki Bey, Paris Nutku, 19.yüzyıl Osmanlı tıbbi**ABSTRACT**

Doctor Huseyin Hulki Bey (1862-1894) was a physician who graduated from the Mekteb-i Tıbbiye. He published works related to the health problems of the period in his 32 years of life. Hüseyin Hulki Bey, who does not hesitate to take on active duties, was sent abroad vigorously and exchanged ideas here with well-known scientists of the XIXth century. In 1889 he attended the medical congress in Paris and made a manifesto here. In this congressional speech text the necessary correspondence has been obtained from the Istanbul University Rare Books Library archive and this study has been examined. In this declaration, Hüseyin Hulki Bey mentions the existence and functioning of the foreign hospitals in that period in the Ottoman State. It also point out aids within the health care system to needy people. This declaration is important in terms of evaluating the health services and health care services provided in the XIXth century in the Ottoman State.

Key Words: Dr. Huseyin Hulki, Paris Speech, XIXth century Ottoman medicine

* *Lokman Hekim Dergisi*, 2019;9(1): 6-18

DOI: 10.31020/mutfd.443208

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received:12 Temmuz 2018; Kabul Tarihi - Accepted:26 Kasım 2018

İletişim - Correspondence Author: Mustafa Hayırlıdağ <m_hayirli@hotmail.com>

GİRİŞ

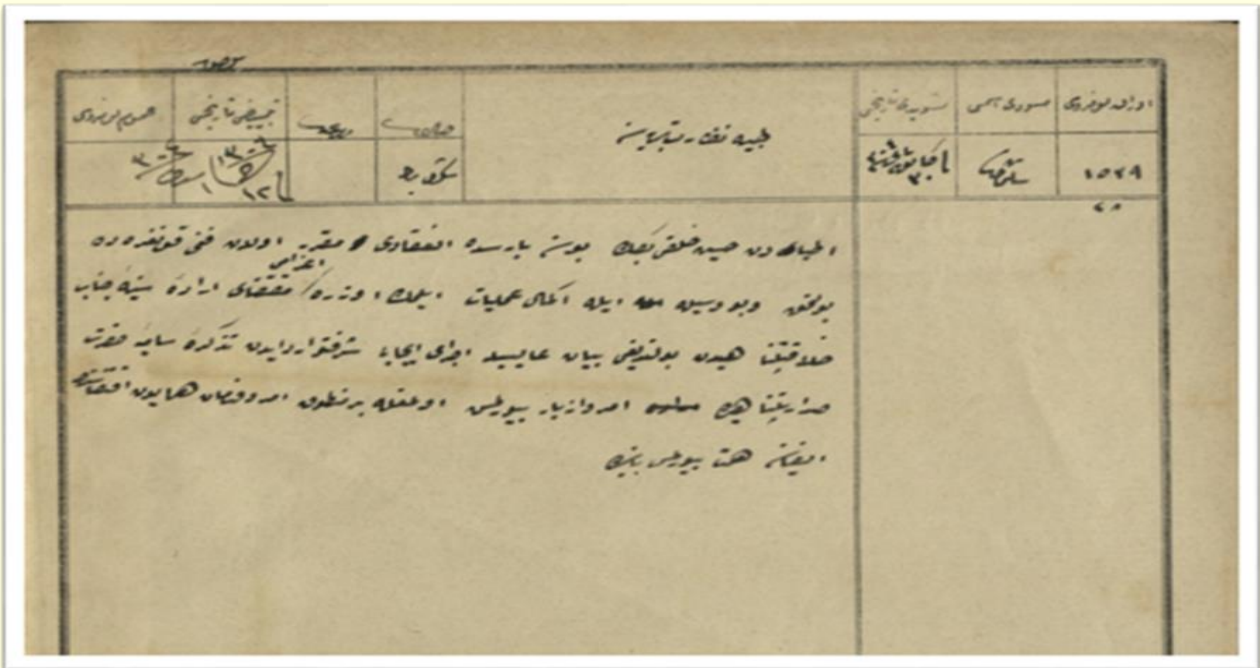
Dr. Hüseyin Hulki Bey (1862-1894) Osmanlı'nın son dönemine doğru yaşamış Mektebi-i Tıbbiye'den mezun olan mülkiye tabiplerindedir. Türkçeden başka Fransızca, Yunanca, Farsça ve Arapçayı da iyi derecede bildiği belirtilmektedir¹. Hulki Bey 997 numaralı tıp diplomasını 8 Mayıs 1884'de almıştır.¹

Hüseyin Hulki Bey kısa yaşamında aktif görevler almış, yurtdışı kongrelerinde vazifeli olarak bulunmuş ve birçok eser yazmıştır¹. Geride bırakmış olduğu eserler şunlardır;

- Nurican Efendi'nin eserine kendisinin şerhler düşerek tercüme etmiş olduğu "Müslümanların Tababete Ettikleri Hizmet, Yahud Sevabik'i Maarifimizden Bir Nebze" (1884),
- "Makalat-ı Tıbbiyeden Karın Ağrıları" (1888)
- "Tababet-i Hakikiye ve Mesalik-i Batıla-i Tıbbiye" (1888)
- "Makalat-ı Tıbbiyeden İşret" (1888)
- "Berlin Hatıratı" (1889)
- "Koleraya Karşı Ne Yapmalı" (1891)
- "Viyana Hatıratı" (1892)
- "Siyam" (1893)
- "Deniz Hamamları ve Kimler Girmelidir" (1894).

BULGULAR

Hüseyin Hulki Bey, 1889 yılında Paris'teki bir tıp kongresine hükümet tarafından vazifeli olarak gönderilmiştir. Bu kongreye katılması için kendisine hükümet tarafından belge düzenlenmiştir.² (Resim 1) Bu belgede; "Etibbâdan Hüseyin Hulki Bey'in bu sene Paris'te in'ikâdı mukarrer olan fennî kongrede bulunmak ve bu vesîle ile ikmâl-i ameliyat eylemek üzere i'zâmı muktezâyı irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhiden bulunduğu beyân-ı âliyyesiyle icrâ-yı îcâbı şeref-tevârüd eden tezkere-i sâmiye-i hazret-i sadâret-penâhide emr û izbâr buyurulmuş olmağla ber-mantuk-ı hümâyûn iktizâsının ifâsına himmet buyurulması bâbında" yazmaktadır.² Buradaki kongrede tebliğde bulunmuştur.² Bu kongrede yapmış olduğu tebliğ "Paris Tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk" başlığı altında yayınlanmıştır.³ (Resim 2)

Resim 1: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, DH-MKT_01594_00026

Resim 2: Paris Tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk'un ilk sayfası, İUNEK

Paris'te düzenlenen bu kongre 5-10 Ağustos 1889 tarihinde gerçekleştirilmiş olup kongre başkanlığını Prof. Dr. Alfred Hardy yapmıştır. Fransızca orijinal adı "Congrès International de Dermatologie et de Syphiligraphie"dir. "I. Yüksek Katılımlı Uluslararası Dermatoloji ve Sifiliz Kongresi"nin kongre bildiri kitabında katılımcı listesi bölümünde kayıtlı 210 kişi bulunmaktadır. Ayrıca on kişi de delegedir. Bunlardan Hüseyin Hulki Bey dahil 12 kişi İstanbul'dan kongreye katılmışlardır. İstanbul'dan katılanlar arasında; Ali Rıza Bey, Celal Muhtar, Zambako Paşa, Von Durring gibi önemli bilim insanları bulunmaktadır. Hüseyin Hulki Bey bu kongrede bildiri kitabında da yer alan şekliyle "*Syphilis observée a Constantinople; effets des différentes préparations hydrargyriques administrée par la méthode hypodermique (intra-musculaire)*" orijinal adıyla bir bildiri sunmuştur.

Bu makalede konu edinilen Hüseyin Hulki Bey'in yapmış olduğu sözlü bildiri; kongre tam metin kitabında yer almamıştır. Bununla ilgili herhangi bir bilgi olmamasına karşın, bildiri kitabının önsözünde yer alan "*Le Comité d'organisation décidera de leur insertion totale ou partielle dans le compte rendu officiel.*" ("Kongre organizasyonu, raporların bir kısmının ya da tamamının yayımlanmasına sonradan karar verecektir.") ifadesi dikkat çekicidir.⁴

Paris Kongresiyle ilgili bir başka bilgi ise, Daniel Wallach ve Tillés'nin Journal of the American Academy of Dermatology'de yayımlanan "First International Congress of Dermatology and Syphilology, Paris, Aug. 5-10, 1889" isimli makalesinde, kongrede çekilen fotoğrafta Hulki Bey'in gözükmemesidir. Kongre katılımcı listesinde ve bildiriler kısmında ise Hüseyin Hulki Bey yer almaktadır.⁵

Bu serinin ikinci kongresi ise 5-10 Eylül 1892 yılında Viyana'da düzenlenmiş olup kongre başkanlığını Prof. Dr. Moritz Kaposi yapmıştır. Bu iki kongreye de Hüseyin Hulki Bey katılmıştır.⁶ Hüseyin Hulki Bey'in Viyana'daki kongre ile ilgili hatıraları da "Viyana Hatıratı" adıyla o dönem gazete röportajı şeklinde yayınlanmıştır.⁷ 300 kişiden az olmadığı söylenen bu kongrede de Hüseyin Hulki Bey "*Valeur thérapeutique des injections sous-cutanées de mercure*" isimli bir tebliğ sunmuştur. Ayrıca Viyana Kongresinde toplu fotoğraf çekiminde 130 kişiden oluşan karede Hüseyin Hulki Bey de yer almaktadır.⁸ (Resim 3)

Resim 3: 2. Uluslararası Dermatoloji ve Sifiliz Kongresi 1892 Viyana, Dr. Szekely Arşivi, sağdan üçüncü basamak ikinci sıra Hüseyin Hulki Bey

Hüseyin Hulki Bey'in yurtdışı katıldığı bilimsel toplantıları bunlarla sınırlı değildir. Robert Koch'un verem mikrobunu keşfettikten sonra Tüberkülin ilacını bulduğu zamanlarda İstanbul'dan da aralarında Hüseyin Hulki Bey'in de yer aldığı birkaç hekim Almanya'ya gönderilmişti. Dr. Hulki Bey bu seyahate ait intibalarını da 143 sayfalık "Berlin Hatıratı" adlı bir kitapta 1889 yılında yayınlamıştır.⁹ Kitap altı hatıra kısmından oluşmaktadır. Birinci hatıra; Mösyö Koch'un Devası, ikinci hatıra; "Mösyö Koch ile Mülakat", üçüncü hatıra "Darüttathirat", dördüncü hatıra; "Kimyayı Tıbbi ve Fisiyoloji Ameliyathaneleri", beşinci hatıra; "Mösyö Librach'ın Bir Dersi", altıncı hatıra; "Berlin Hastaneleri" başlıklarından oluşmaktadır.⁶ Ayrıca eserde "Koch ilacının sureti tesiri, faydaları ve mazarratları", "Bazı hastane ve kliniklerde müşahedeler", "Koch'un ilacı nasıl bir ilaçtır?" ve "Asrımızda Bir Hastane Nasıl Olmalı?" alt başlıkları yer almaktadır.⁹

Hüseyin Hulki Bey'in ismi yaşadığı devirde meslektaşları ve onların eserleri arasında da geçmektedir. 1891 yılında ABD'de basılan "The Year Book of Treatment for 1891" isimli kitapta (s. 295) sifiliz tedavisi ile ilgili kısımda Dr. Hulki Bey'e atıfta bulunmaktadır. Söz konusu kısımda Hulki Bey'in 1889'daki kongrede yaptığı sunumdan bahsedilmektedir.¹⁰

Hüseyin Hulki Bey bu seyahatlerinin her birisinde dönemin önemli buluşlarına imza atan tıp doktorlarıyla görüşmüş, fikir alışverişlerinde bulunarak yurda faydalı bilgilerle dönme fırsatına erişmiştir. Bu konu, Berlin Hatıratı'nda şu şekilde ifade edilmiştir¹¹; "Koch'un tüberkülini keşfetmesi üzerine Almanya'ya dünyanın her tarafından 2500 kadar hekim gittiği halde, bunlardan ancak birkaçı Koch ile görüşebilmiştir. Fakat Türk heyeti Dr. Koch ile hususi bir mazhariyetle görüşmüş ve zati fikirlerini kendisinden öğrenebilmek fırsatını elde etmiştir. Lepra (miskin illeti) hakkında bazı fenni izahlarda bulunan Dr. Koch, tüberkülinin bu hastalarda tatbik ve tecrübe edilmesini istemiş, Dr. Hüseyin Hulki de bu vesile ile daha ziyade aydınlanmak maksadıyla bazı sorgular yapmış ve bilgisini genişletmiştir. Dr. Hüseyin Hulki, Berlin'de Türk hekimlerine gösterilen iyi kabulden faydalanarak meşhur cerrahlardan Prof. Librah, Lankenberch ve Virchow v.s ile ve bu arada Berlin'e gelmiş olan cerrahiye antisepsi ve asepsiyi sokmuş bulunan meşhur İngiliz cerrahlarından Lister ile de uzun uzadıya görüşerek yeni görüş ve fikirlerden faydalanmıştır."

Hüseyin Hulki Bey'in memlekete faydalı olma isteğini, yine aynı şekilde Viyana'daki izlenimlerini ülkemize taşıma isteğinden anlamaktayız. *"Bundan önce Koch meselesi dolayısıyla Almanya'ya vazife ile gönderilmiş ve seyahat intibalarını o zaman Berlin Hatıratı ismiyle yayınlamıştım. Bu seferde Viyana'da toplanmış olan (Deri Hastalıkları ve Frengi) kongresine memur edildiğimden bu şehrin bilimsel ve teknik kuruluşları ile hastanelerini ve ameliyathanelerinin öğretim usullerini, bütün sıhhi teşkilatıyla ve meşhur hekimlerin tedavi metotlarıyla inceledim. Kısacası Avusturya tababetini (Ecole de Vienne)'i tanımaya çalıştım. Şimdi de görüp öğrendiklerimi memleketimde yayınlamak şükran borcumu ödemeye çalışacağım."*

Hüseyin Hulki Bey'in 15 sayfadan oluşan "Paris Tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk" adlı konuşma metni, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NECTY06730 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Rika hattıyla yazılmış yazma bu eser arşivden gerekli yazışmalar yapılarak temin edilmiştir. Günümüz Türkçesine de ilk defa, yazımına devam edilen tez kapsamında (Hüseyin Hulki Bey'in Eseri "Tababet-i Hakikiye ve Mesâlik-i Batıla-i Tıbbiye"nin Günümüz Türkçesine Kazandırılması ve Günümüz Tıp Anlayışıyla Değerlendirilmesi) çevrilerek tarafımızdan kazandırılmıştır.

Paris Tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk'un çeviri yazı tam metni³

Sayfa no: 1

*Memâlik-i Şahâne'de i'âne-i muhtâcîn hakkındaki bezl buyurulan Eltâf-ı Âlem-Şumûl Hazret-i Tâcidârî ve bu bâbdaki Ahkâm-ı Celîle-i İslâmiyeyi hâvî olarak kongrede kırâ'at olunan nutuk-ı çâkerâne**

Efendiler

Memâlik-i Osmâniye'de i'âne-i[†] muhtâcîn için bir dâ'ire-i mahsus olmağından bu bâbda berâverde-i lisân hikâye edecek sözüm pek azdır.

Fransa'daki i'âne-i muhtâcîn idâre-i mahsûsasına mevdû' olan umûr-ı Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de devâ'ir-i belediye Evkâf ve Ma'ârif Nezâreti gibi yek-diğerine cüz'-i küllî münâsebeti bulunan şu'abât-i idâreye ihâle kılınmıştır.

Tafsîlâta girişelim:

Memâlik-i Osmâniye'de i'âne-i muhtâcîn'in ahvâl-i hâziresini lâyıkıyla arz û beyân etmek için evvelâ taşralarda ve sâniyen Der-Sa'âdet'teki i'âne-i muhtâcîn'i mutâlâ'a etmek iktizâ ider.

"Vilâyet-i Celîle'deki i'âne-i Muhtâcîn"

Etfâl û eytâm[‡] fukarâ û muhtâcîn devâ'ir-i belediye idâresinde bulunan islâhhânelere meccânen kabul olunub ma'lûmât-ı ibtidâiye ve kunduracılık ve terzilik ve marangozculuk ve sâ'ire gibi sanâyi'-i mütenevvi'a tahsil iderler.

Sayfa no: 2

Etfâl-ı muhtâcîne mahsûs olan mârûz-zikr te'sîsat-ı hayriyeden başka hükûmet idâresinde bulunan kâffe-i mekâtib-i askeriye ve'sâire eytâm û etfâl-ı fukarâ-yı diğerlerine takdîmen kayd û kabul etmek nizâmât-ı husûsiyelerin ahkâmındandır. Fukarâ-yı ma'lûlîn ve haste-gân ise devâ'ir-i belediye idâresinde bulunan hastahânelerde meccânen tedâvî idiliyor.

İhtiyâcât-ı zarûriyelerini tedârik ve istihsâlden aciz bulduklarını isbât iden bî-vâyegân meccânen tekye ta'bîr olunan emâkin-i mukaddeseye kabul olunub i'âşe ve iskân idiliyor.*

* . Bildirdikleri

† . Yardım için toplanan para

‡ .Yetim

Tekyelerin emr-i idâresi Evkâf Nezâret-i Celîlesi'ne merbûtdur. Elviye ve kazalarda i'âne-i muhtâcîne mahsûs oda ve çiftlikân-ı hümâyûn vardır.

Odalar seyyâhlara mahsûs olup dâhil mahallinde seyr ü sefer iden kâffe-i zevât orada ihtiyâcât-ı seferiyelerine lâzım olan her şeyi bulurlar. Odalar muhtevîlîn-i kurrâ tarafından idâre olunmakta olduğundan i'âne-i muhtâcîn için efrâd tarafından inşâ olunan te'sîsât-ı husûsiye dimekdir.

Çiftlikân-ı Hümâyûn bu yoldaki te'sîsât içinde hakikaten taşralarda mu'âvin-i umûmiye için tasavvur idilecek en iyi te'sîsâttandır.

Memâlik-i Şâhâne'de Cennet-mekân-ı Hümâyûn'un bu yolda islâhî şehriyâr[†]-ı hâzır-ı tâcidâr me'âli mezâhir-i şevketlü efendimizin himem ü ikdâmât-ı aliyeye-i şâhâneleri eseridir.

Cennet-mekân-ı Hümâyûn'da fukâra ü muhtâcîne medâr-ı i'âşe olacak iş bulmak ve bunların adedleri

Sayfa no: 3

Teksîr[‡] itdiği takdirdedir hâl-i çiftlik kurbunda bir câmi'i ve mekteb ve bir de karye binâ ve inşâ olunarak onları tavnî[§] etmek irâde-i eltâf mu'tâden Hazret-i Cihân-bânî iktizâsından olup inşâat ve te'sîsât-ı mezkûre ve masârîfî dahi hazîne-i hassa-i şâhâne tarafından lütfen tasvîr olunmaktadır.

Hâsıl-ı kelâm çiftlikân-ı mezkûre kurrâ ve sahâride fukarâ-yı ahâli için hakikî te'sîsât-ı hayriyye-i tahaddîniye olup Avrupa'da amele ve sâ'ir esnâf-ı ahâli beyninde hüküm-fermâ olan fakr ü zarûra ve sefâlete karşı bir sedd-i sedîd-i hîlülendir.

"Pâyitâht-i Saltanat-ı Seniyye'deki İ'âne-i Muhtâcîn"

Der-Sa'âdet'te i'âne-i muhtâcîn teb'a-i şâhâne ve teb'a-i ecnebiye için ayrı bir sûretde icrâ olunmakta bulunub ecânib hakkındaki i'âne-i muhtâcîn'in suver icrâsını muhtevî bir makâle-i mahsusa ilerüde muhterem kongreye arz olunmak musammemdir.

Teba'a-i Osmaniye hakkında cârî olan ahvâl-i i'âne-i muhtâcîn şimdilik ber-vech-i âti^{**} arz olunur muhtâcîn-i ma'lûlîn için evvelâ belediye hastahâneleri vardır ki Haseki Hastanesi ve Altıncı Daire Hastahânesi başlucalarındandır.

Sâniyen gerek efrâd-i âhâlinin ve gerek cema'ât-ı muhtelif-i Osmaniye'nin ve gerek cemâ'ât-ı muhtelif-i Osmaniye'nin eser-i hayrî olan hastahânelerdeki başlucaları Merhûm Valide Sultan Aliyyeti'ş-şân Hazretleri'nin te'sîsât-ı hayriyesinden olan Yenibahçe Hastahânesi ve merhûm Zeyneb Hanım tarafından inşâ olunan Üsküdar

Sayfa no: 4

Hastahânesi ve Ortodoks Cemâ'atinin Yedikule Hastahânesi ve Ermeni Cemâ'atinin Kumkapı'daki Hastahânesidir.

Mârû'z-zikr hastahânelerin kâffesi vâridât^{}-ı husûsiyelerinden mâ'adâ arasına avâtîf-ı celîle-i şehinşâhî olarak ihsân-ı şâhâneye nâ'il olunmakta ve hükûmet-i seniyye-i cânib-i aliyyesinden dahi muntazaman nân-ı azîz ve lahm ta'yînâtı olmaktadır.*

* . Meydana getirme

†. Padişah

‡. Çoğaltma

§. Yurtlandırma

** . Aşağıda olduğu gibi

Fukarâ-yı eytâm û etfâl[†] için Dârü'ş-şafaka nâmında bir büyük mekteb vardır ki burası bir Darü'l-eytâm olmakdan ziyâde bir mekteb-i âlî olub merhûm Yusuf Paşa'nın asâr-ı hayriye-i teşvîkiyesindedir. Bundan başka fukarâ-yı etfâl için mekteb-i sanâyi' nâmında diğere bir büyük mekteb daha bulunub burada dahi Ma'ârif-i İbtidâ'iyeden mâ'adâ harf û sanâyi'-i muhtelifte tedris û ta'lîm olunur.

Mekteb-i mezkûrun[‡] idâresi Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'ne a'iddir.

Cevâmî-i Şerîfe müte'allikâtından olub medrese ta'bîr olunan bir takım husûsî mektebler daha vardır ki anlarda dahi beş bini mütecâviz talebe-i ulûm i'âşe ve iskân idilerek tahsil ile meşguldür. Medreselerin emr-i idâresi Evkâf Nezâreti'ne a'iddir.

Meccânen fukâra i'âşe ve iskân iden emâkin-i mukaddeseden tekyelerin idâresi dahi nezâret-i mezkûreye a'iddir.

Fukarâ û muhtâcîn nisvân için Hükümdâr-ı Hâzır-ı Me'âlî Asârımız Şevketlü Efendimizin te'sîsât-ı hayriyelerinden başluca biri olan (Dulhâne) nâmındaki Erâmilhâne mevcûd olub beşyüzden mütecâviz

Sayfa no: 5

Erâmil[§] û fukarâ-yı nisvân meccânen burada i'âşe ve iskân idilmektedir.

Bundan başka tâ'ife-i nisâ için Muhâcir Hastahânesi ve Haseki Hastahânesi gibi müte'addid emâkin-i Hayriye mevcûddur.

Mübtelâ-yı illet cüzzâm olan biçâre-gân için dahi Üsküdar'da mahsûsî bir mektebhâne vardır.

Âhiren şeref-sâdır olan bir irâde-i seniyye ile Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'ne sağrlar ve dilsizlerin emr û terbiye ve ta'lîme mahsûs olmak üzere bir dârü't-terbiyenin te'sîs ve küşâdı emr û fermân buyurulmuştur.

Efendiler

Memleketimin şân û şerefine olarak kemâl-i iftihâr ile i'lân eylerim ki Memâlik-i Osmâniye'de etfâl-i melkûta^{**} ve gayr-i meşru'nun nedreti anları büyütme için el-hâletü hâzihi bir mahal-i mahsûs bulunmasına ihtiyâc göstermemiştir.

Ber-vech-i ma'rûz i'âne-i muhtâcîn için ta'dâ^{††} olunub her biri dâ'ire-i celîleye merbût olan ve lakin ihtiyâcât-ı memlekete ma'-ziyâde kifâyet eyleyen te'sîsât-ı hayriyeden mâ'adâ^{‡‡} zü'afâ^{§§} ve fukarâya bir i'âne-i celîle olmak üzere her sene zât-ı ferîşte^{***}-i sîfât Hazret-i Şehriyârî taraflarından Hazine-i Hassa-i Şâhâne'den tesvîye olunmak üzere mevsim-i şitâda muhtâcîn ve zü'afâyâ nân-ı azîz ve kömür ve akçe tevzi' û ihsân buyurulmaktadır.

Bundan başka kâffe-i eyyâm-ı mübârekede zât-ı merâhimü's-sân hazret-i tâcîdârî taraf-ı bâhirü'ş-şereflerinden

Sayfa no: 6

*. Gelir

†. Çocuklar

‡. Adı geçen

§. Dul

** . Buluntu

††. Sayma

‡‡. Başka

§§ . Fes

***. Melek

Atiyye-i mahsûsa-i şâhâne ile biçâre-gân fukarânın tehvîn-i zarûrun ve ihtiyâçlarına bezl-i inâyet ve âtifet buyurulmak dâib-i kadîm-i saltanat-ı seniyyedir.

İşte Memâlik-i Osmâniye’de i’âne-i muhtâcîn-i husûsî sûret-i meşrûhe üzeredir. Bu hâl cihet-i idârece tamamen rehin mertebe-i kemâl ve müstâğni-i terâkkî ve istikmâl-i diniyyemiz? ise de kavm-i Osmâni’nin ma’âriz û mukarrizleri tarafından bile nâ-kâbil inkâr add olunan hasâ’il-i mehdusa-i acîze-i nevâziyesi ve ale’l-husûs ebnâ-yı cinsinin mazhar-ı mu’âvin olunmasına gayret etmeyi muktezâ-yı dîn ve i’âne-i muhtâcînî ferîka-i zimmet umum-ı müslimîn ittihâz buyuran şer’-i mübîn islâmın ahkâm-ı celîlesi semerân ve berekâtıyla i’âne-i hususiye-i şahsiye ol-derece münteşir ve mütevasî’ olmuştur ki bâlâda arz olunan mü’essesât muhtelif-i müte’addidde memleketimizde i’âne-i muhtâcîn husûsunca bâliğa meblağ keyfiyet itmekdedir. (İntihâi)

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mu’âvinlerinden

Kulları

Hulki

Sayfa no: 7

Der-Sa’âdet’teki Ecnebi Hastahâneler Hakkındaki İnâyât Mahsûsa-i Hazret-i Tâcîdârîyi Hâkî ve Evsâf-ı Celîle-i Merâhim-güsterâneye Hâvî Olarak Mezkûr Hastahânelerin İdâre-i Osmâniye’ye Virilmesindeki Fevâ’ide Dâ’ir Paris Kongresi’nde İrâd Olunan Nutuk-ı Çâkerâne

Efendiler

Akvâm-ı Muhtelifce cârî olan ahvâl i’âne-i muhtâcîn mes’elesine nâtık-ı kesîreden cihet ta’alluku olan bir husus hakkında insâniyet ve medeniyet encümeni nâmına virmekden çekinmediğim şu hey’et-i muhteremin nazar-ı dikkatini celb etmek üzere ahenk-i şefakat-kâriyesine avâze-i nahifimi mezc itmekliğime müsâ’ade buyurulmasını temenni iderim.*

Tabâbetten ziyâde ilm-i ahvâl-i içtimâ’iye ve ilm-i servete münâsebeti olan i’âne-i muhtâcîn mes’elesine asr-ı hâzırda ol-derece terâkkî eyledikçe mesa’il-i muhtelifesinden birini huzurlarında bulunmağa mübâhî† olduğum ashâb-ı ilm û fenn önünde vaz’-ı pîštahta-i mübâhesât‡ etmek için insan ulûm-ı mezkûrede hâ’iz derece-i kusvâ-yı kemâl olmak iktizâ ider.

Lakin ben-deniz Der-Sa’âdet’te Milel-i Ecnebiyye haste-gân û ma’lûlîn ve fukarâ û muhtâcînî hakkında mer’î olan ahvâl-i i’ânenin bulunduğu derece-i i’âdiyesini nazar-ı dikkate alarak sâde tabîb sıfatıyla hâl-i hâzırını tedkîk ve mütâlâ’a eyleyüb bu bâbda teklîfât-ı azîmeye hacet olmaksızın

Sayfa no: 8

İcrâsı mümkün olan ta’dîlât hakkındaki efkâr-ı mahsûsamı arz eyleyeceğim.

Der-Sa’âdet’de beyne’l-ecânib cârî olan ahvâl i’âne-i muhtâcîn gerek cihet-i idâre ve gerek suver-i icrâiyyece şâyeste-i esef bir hâl-i teşettüt-i içtimâlde olub cihet-i idâredeki mârûz-zikr fikdân-ı intizâm ve irtibât-ı mesâ’ib-i muhtâcîne çâre-sâz olmaklığa bir mâni’-i kaviyy bulunmakta ve bu cihetle i’âne-i muhtâcîn husûsunca te’essüf olunacak birtakım yolsuzluklara sebep olmaktadır.

* . İlgisi olma

† . Övünen

‡ . Konuşmalar

Meselâ mesâ'id*-i yedekâtdan bi'l-farz biri mikdâr mu'ayyen bir meblâğ ile çâre-yâb der û âlâm olduğu halde aynı illetle musâb ve aynı i'âneye muhtaç bulunan ve ekseriya aynı kavm ve mezhebden olan diğeri birincinin nâ'il olduğu i'ânâta hastalığından akdem falan ya falan devlet tâbi'yetini kabul eylememiş bulunmaktan nâşî mazhar olamamakta bulunmuştur.

Memleketimizde beyne'l-ecânib cârî olan mârû'z-zikr ahvâl-i i'âne-i muhtâcîn hissiyât-ı şefkat-kâriye ile efkâr-ı siyâsiye ile tefrîk idememekden mütevellid bulunan bir fikir bâtıl neticesidir ki terkîyât-ı ahlâkiyece vâsıl derece-i kemâl olamamak maddesinin bir misâl esef-i iştimâlidir.

Radiyallahü i'âne-i şefkât-kârânede bulunulacağı zaman ne şahsî kin ve adâvet ve ne de efkâr-ı siyâsiyece olan gayz û ihtilâf mâna'en i'âne ve eltâf olmamalıdır.

Meydân-ı harb ve kavga çıkacak cenk û cidâl hâlinde bulunan akvâm-ı müttehidine beyindeki ahvâl-i manzûr îsâr-ı ibret iştimâlimiz olmuyor mu? Akvâm-ı mezkûre kaviyy mukâveme-i

Sayfa no: 9

Hasmı bir sür'at-i kâmile ile âtıl bırakmak için kâffe-i mesâ'iyelerini sarf ettikleri esnâda yani yek-diğeri öldürüp boğazladıkları ve biri diğeri mahv û nâ-bûd itmeğe çalışdıkları bir hengâmede düşman ordular ettibâsı tarafından bi-çâre yaralulara mu'âvenet-i lâzime bi'l-istisnâ o hengâme-i kitâl arasında bile bez-i îsâr olunmaktadır.

İşte böylece sadâ-yı rahm û şefkat her yerde tarrâka-i cereb û cidâlden ziyâde gûş-zedânem olmakda bulunduğu hâlde Der-Sa'âdet'de esâs ma'kûliyetden ârî ve hüsn-i tasavvur meziyetden biri bir takım efkâr-ı bâtıla ve âmâl-i siyâsiyeden nâşî sûret-i müteferrikada idâre olunmakda bulunan hastahânelerin teşettütü arasında mahv olub gitmektedir. İzâh-ı merâm idelim:

Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye'de bulunan Mile-i Ecnebiye'nin hepsinin birer dâne hastahânesi mevcûddur.

Mezkûr hastahânelerin gerek ahvâl-i idâreleri ve gerek nizâmât-ı dâhiliyeleri yek-diğeri mübâyin bir hâldedir.

Bir takımının vâridâtı derece-i kifâyede olmadığı gibi bir takımı da fukarâ-yı hastegânı bazı şurût ile kabul eylemekde olduğundan ihtiyâcât-ı hakikiye-i mahalliyeye hiç birisi kifâyet idecek bir hâlde değildir. Meselâ yevmî altı frank kadar bir meblâğ tedârik idebilen ve ilel-i

Sayfa no: 10

Efrenkiye[†] musâbiyyetine[‡] mahsûsî koğuşta ve ale'l-usûl tedâvî olunmak arzu iden bir fakir frengili illet-i mezkûre tedavisine mahsûs bir mahal mahsûs bulunan İtalya Hastahânesi'nden istifâde edemez. Çünkü mahall-i mezkûrdan istifâde etmek hakkına mâlik için usulen İtalya tâbi'yetinde bulunmalı hâlbuki ecânibden diğeri biri ve belki de ötekinin birâderi neslen İtalyan olduğu halde sâde bir İtalya tâbi'yet tezkeresini hâvî olduğundan dolayı mârû'z-zikr hastahânedeki bâliğâ meblağ istifâde idebilir.

İlel-i sâriyeden birine mübtelâ olmuş bir Rusyalı kendisine Rusya Hastahânesi'nde milâd-ı mu'âvenet bulamayub bi'l-akis muhtaç olduğu i'âne-i müdâvetkârîyi başka yerde aramak mecburiyetinde bulunur. Ser-dâde-i bâlîn-i bi-çâre olan bir İngiliz mâdâmesinin tedâvî olunacağı mahal İngiliz Hastahânesi değildir çünkü mezkûr hastahâne sâde zükûr ve ale'l-husûs İngiliz gemicilerine mahsûsdur.

*. Yukarı çıkılacak yer

†. Frenklere mahsus

‡. Hastalığa tutulma

Nakd-i kıymetdâr evkâtınızı isrâf itmekden çekinmesem bu yoldaki misâlleri daha ziyâde tezyîd ü teksîr edebilirim.

Sitem-didegân-ı baht ve tâla'a arz-ı dest mu'âvenet emr iden hesâb merhamet ve şefkate külliyyen bî-gâne bir takım efkâr-ı battal-ı i'tikâdâne sâyesinde i'âne-i muhtâcîn husûsunca rehin-i devam olan şu perîşânî hâl ve teşettüt mekân ü mahâli sâde ta'rîf İstanbul

Sayfa no:11

Hastahânelerinin su'-i idâresini müş'îr ve müsbettir.*

Efkâr-ı bâtila ve hisyân-ı siyâsiyeye dokunmaksızın sâlifü'l-arz ahvâl teşettüt-i iştîmâle çâre-sâz olmak için zann-ı kâsîrânemce sâde bir vâsita vardır ki o dahi Karantina İdaresi gibi Der-Sa'âdet'de ki ecnebi hastahânelerini hey'et-i asliyeleriyle bir idâre-i muhtelite altında cem' itmekden ibârettir.

Yani cihet-i idârece nev'î bir hey'et-i vekile teşkîl itmek ve tefrîk-i kavmiyet ve diyânet idilmeksizin bî-çâre-gân ma'lûlîne seyyanen arz-ı dest mu'âvenet† ve tehiyye ve taharri esbâb-ı i'ânet itmek maksadı üzerine bir nev'î içtimâ-i insâniyet-i perverâneden i'bâret olacak bir sûretde tevsîd-i idâre edivermelidir.

Lakin i'âne-i muhtâcîn husûsunda görülen ihtiyâcât bu bâbda izhâr itmekde bulunduğumuz arzuyu bir müddetden beri kısmen muvakkî' tatbik ve icraya vaz' eylemiştir.

Bundan dolayı Fransız Hastahanesi müştemilâtından olub sinn-i şeyhûhetde bulunanlara mahsûs olan dâ'ire için ihtiyâcât-ı hâl ve muvakkî' bir i'âne-i müşterekeye lüzum göstermiş ve bu cihetle dâ'ire-i mezkûre bir müddetden beri bazı düvel-i mütehâbbed himâye-i mahsûsasında bulunmuştur.

Katolik mezhebinde bulunan hükûmet-i te'sîsât-ı hayriye-i insâniyet-perverâneden olan mârû'z-zikr dâ'irenin idâresine münâvebeten müşâreket etdikleri gibi zât-ı akdes hizmet-i hilâfet-penâhinin âmâl-i hayr iştîmâl-i zü'afâ-perverîlerine ebnâ'en hükûmet-i seniyye dahi yevmiye dâ'ire-i mezkûreye kıyye lahm

Sayfa no: 12

Ta'yinâtı i'tâ‡ itmekdedir.

İşte tervîh itmek arzusunda bulunduğum fikr-i kâsîrânem bu yolda beyne'l-ecâ nib ahvâl i'âne-i muhtâcîn husûsunda bir i'tilâf-ı insâniyet-perverâne husûsudan ibâret olub yalnız maksadımız sâde Katolik mezhebinde bulunan düvel beyninde bir i'tilâf-ı hususiye muhîr olmamak üzere bu bâbda kâffe-i düvel-i ecnebiyenin bi'l-ittifâk arzu-yu zâtiyeleriyle zâr-ı akdes hazret-i şehriyârînin himâye-i mahsusa-i hümâyûnlarında olmak üzere Karantina İdârehânesi gibi bir idâre-i muhtelite-i Osmâniye teşkil itmeleri münâsib olacağını arz ve isbât etmektedir.

Hakîkaten asrımızda tamamiyle bî-taraf mezhebi izhâr itmek icâb iden düvel-i müttehîdinenin el-haletü hazîhi Der-Sa'âdet'de zü'afâ ve fukarâ-yı muhtâcîne i'âne bâbında tertîb ve tevîd-i mesâ'î husûsuna mezheb maddesini esâs ittihâz itmeleri şâyân-ı acib ü hayret olsa sezâdır.

Garâ'ib-i ahvâlde olmak üzere arz olunur ki Der-Sa'âdet'te emrâz[§]-ı müstevlîn^{**} istîlâsına mâni' olacak tedâbir ve vesâ'il-i teşebbüs edileceği vakt-i her vakt herkes bir ittihâd ve ittifâknâme üzere bulunur.

İdâre-i Osmâniye'de bulunan Karantinahânedeki meleke-i münteşir olmak üzere bulunan ilel-i müstevlîn men'-i sirâyeti için lâzım gelen tedâbir tahaffuziye hakkında müzâkere ve mübâhise idiliyor ve

*. İşaret eden
†. Yardım etme
‡. Verme
§. Hastalık
**. İstîlâ eden

iktizâ idüb karar-gîr olan tedâbire cihet-i kavmiye ve i'tikâdiye nazar-ı i'tibâre alınmaksızın ve elbirliğiyle teşebbüs

Sayfa no:13

Ve tevessül olunur. Lakin hüdâne-kerde bi'l-farz ile-i sâriye-i müstevliden biri berüce ma'rûz el birliğiyle teşebbüs ve ittihâz olunan tedâbir-i tahaffuziyeye galebe iderek Der-Sa'âdet'e istilâ olsa ahvâl bütün bütün değişir. Vesâ'il-i tahaffuz-kârâne ittihâzında yek dil ve tek cihet olan zevât illet-i sâriyenin hükm-fermâ olduğu bir hengâmda sâde meselâ koleraya mübtelâ olmuş musâbîn göreceğine taharrü akide ve milliyet ve costicû-yı mezheb ve kavmiyet itmeğe başlar.

Şehriyâr-ı Hazır-ı Osmâniyân sadaka-i uyûn cem'-i İslâmiyân olan tâcidâr-ı mu'âlifûn şehinşâh-ı acemü'l-ihsân efendimiz hazretlerinin hasail-i aliyye-i fukarâ û zü'afâ-perverî secâyâ-yı seniyye merâhim-güsterîleri müsellemler-i cihâyân olub eltâf û inâyât-ı seniyyeleri Memâlik-i Mahrûsetü'l-mâlik-i Şâhaneleri hâricinde bulunan muhtâcînin bile dest-gîr ve mededres olmakda ve yedd-i mü'eyyid avâtıf-ı efşânileri aksâr-ı cihânın her köşesindeki muhtâcînîn imdadına yetişmektedir.

Ez-ân-ı cümle İspanya seblâ bezirgânına ve geçen sene buradaki (Paris'te) Dâ'ü'l-keleb ameliyathanesine olan ihsân-ı zî-şân-ı şehriyâr-ı Osmâniyân avâtıf-ı in'âmat-ı seniyyenin birer misâl semâhat-nişânîdir.

Dest-i sahavet-peyvest-i hümâyûnları çâr-aktâr-ı cihandaki zü'afâ ve bî-çâregânın avâze-i feryâd ve istimdâdı üzerine meded-resî ihtiyâçları olur.

Küll-i yevm zât-ı merâhim-simât Hazret-i tâcidârî ceyn-i hümâyûna avâtıf-ı meşhûn-ı seniyyelerinden tesvîye olunmak üzere zü'afâ ve fukarâ-yı bî-vayegâne akçe ve ekmek ve kömür ve elbise vesa'ir malzeme-i zaruriye

Sayfa no: 14

Tevzi' ve ihsân buyurlar.

Harîk û seyl-âb-zede-gân ve kaht û galâ ve ile-i müstevliye uğramış bî-çâre-gân tefrik-i milliyet ve mezheb idilmeksizin her gûnâ gûn avâtıf ve in'âm-ı seniyyeye nâ'il olagelmekdedirler.

İşte ber-vech-i ma'rûz pâdişâhımız veliyy-i ni'metimiz âb-ı müşfik-i Osmâniyân olan efendimiz hazretlerinin sâde mârûz-zikr hasâ'il-i cûd ve sühâ û secâyâ-yı aliyye-i avâtıf ve itâsına vâkıf olmak İstanbul'da ecnebi hastahânelerinin idâre-i Osmâniye'ye dehâlet arzusunu beyân itdikleri takdirde taraf-ı acemü'l-cûd ve ş-şeref hazret-i tâcidârîden mazhar olacakları teveccüh-i seniyye-i himâyet-güsterâne inzâr-ı feyz nisâr-ı avâtıf-perverâneyi tahmin ve takdire kifâyet ider.

Bâlâda* arz olunduğu üzere şimdiki halde mahzâ† âmâl-i hayr-ı iştimâl hazret-i veliyy-i ni'mete tabi'en hükûmet-i seniyye yevmiye otuz kıyye lahm müsinnlere mahsûsî olan dâ'ire-i hayriyye itâ eylemekdedir.

Bundan başka pek çok hastahâne kezâ her gün saltanat-ı seniyye-i canibinden lahm ve nân ta'biyenâtî almaktadır.

Fransız Hastahânesi inşâ olunacağı vakit hükûmet-i seniyye mahza bir i'âne-i insâniyet-perverâne olmak üzere elli bin franklık bir arsa terk ve teberru' eylemişdi.

*. Yukarıda

†. Ancak

Kezâ dâ'ire-i askeriye dahi ol-vakt mezkûr hastahânenin emr-i inşâsı için iktizâ iden levâzım-ı ticariye ve inşâ'iyeyi bir hizmet-i müftehîre-i i'ânet olmak üzere meccanen tedârik eylemişti.

Sayfa no:15

Der-Sa'âdet'deki te'sîsât-ı Hayriye-i sâ'ireden dahi bazıları muntazaman ve bazıları mevkutan gerek taraf-ı bahirü'ş-şeref hazret-i veliyyü'n-ni'metden ve gerek hükûmet-i seniyyeden eltâf ü ihsân-ı celîleye nâ'il olmaktadırlar.

Yine tekrar iddirmeğe Der-Sa'âdet'de ecnebi hastahânelerinin karantinahâne gibi bir idâre-i muhtelite altına alınması pek sehl-i umûr-ı i'tilâf-perverânenen ibâret olub bu yolda bir arzunun Der-Sa'âdet'deki ecânib tarafından izhârı takdirinde dahi hükûmet-i seniyye taraf-ı âlîsinden ve lâ-secâ cânib-i celîlü'l-münâkıb hazret-i hilâfet-penâhîden mazhar ve nâ'il olacakları eltâf ve avâtıf-himâyet-güsterâne ve tanzîm idâre-i umuru için ve irâ'e buyurulacak ni'am ü himem seniyye-i şefkat-perverâne hakikaten hâric-i husûle-i arz ü tafsîldir.

Li-hezâ re'y-i fukarâneme kalur ise huzûrunda bulunduğum kongre hey'eti tarafından Der-Sa'âdet'deki ecnebî hastahânelerinin ber-vech-i bâlâ arz eylediğim vech üzere karantina idaresinde olduğu gibi bir idâre-i Osmâniyeye girmeleri arzusu beyân edilmesi Der-Sa'âdet'de haste-gân ve bî-çâre-gân ecânibin terfiye-i ahvâl-i esef-i iştimâllerine pek ziyâde hizmet idecek husûsâtdan olacağına binâ'en muhterem kongreden bu yolda bir arzuyu resmî beyân idilmesi insâniyet nâmına olarak taleb eylerim.*

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Fenn-i

Menâfi†'ü'l-â'zâ Mu'âvini

Kulları

Hulki

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin pek çok alanda sancılı dönemler yaşadığı bir yüzyıl olan 19. yüzyılda bilimsel aktiviteler için İstanbul'dan heyetler gönderilmesi dikkat çekicidir. Dönüşümlerin yaşandığı ve sağlık alanında sistemin kurulmaya çalışıldığı bir dönemde Avrupa'daki bilimselliği önceleyen yaklaşım önemlidir.

19. yüzyılın sonlarında 3 yıl arayla düzenlenen Paris ve Viyana'daki Uluslararası katımlı kongreye, günümüzde adlarını birçok hastalığa, sendroma ya da bulgulara vermiş olan dünyaca tanınmış bilim insanlarıyla birlikte katılmış olan Hüseyin Hulki Bey'i ve burada yapmış olduğu konuşmayı incelemek anlamlıdır.

İki kısımdan oluşan bu nutukta Hüseyin Hulki Bey, gayet veciz ifadelerle anlatmak istediği başlıkları sıralamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki muhtaçlara verilen sağlık hizmetlerinden, bu maksatla kurulan cemiyetlerden ve yapılan yardımlardan bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da faaliyette olan spesifik konularda çalışan özellikli hastanelerden ve bu sağlık kurumlarında verilen hizmetlerden söz edilmektedir. Bu hastanelerde toplumun farklı kesimlerinin hizmet aldıkları belirtilmektedir. Farklı din ve mezheplerdeki vatandaşların da bu hastanelerden yararlanabildikleri vurgusu dikkat çekicidir. Ayrıca bu hastanelerin Payitaht tarafından da desteklendiği belirtilmiştir. Yine benzer şekilde yalnızca kadınlara yönelik kurulan hastaneler olduğu gibi, örneğin cüzzamlı hastalar için, Üsküdar'da bir mektebhane kurulduğu da belirtilmiştir.

*. Bundan dolayı

†. Menfaatler

Doktor Hüseyin Hulki Bey Paris'teki konuşmasının ilerleyen kısımlarında Ecnebi Hastanelerinin bakım hizmetlerinden ve idaresinin Osmanlı Devletine verilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Yabancı hastanelerinden Osmanlı halkının istifade edemediğinden, fakat tam aksine, yabancı devletlerin vatandaşlarının Osmanlı Devletindeki Türk hastanelerinden faydalanabildiklerini belirtmiştir. Bu yönde atılacak adımların isabetli olacağı vurgulanmıştır. Bu hastanelerin zaten her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı ifade edilmektedir. Bu tebliğinin de resmi beyan olarak kabul edilmesi gerektiğini konuşmasının sonunda belirtmiştir.

Tıp tarihi açısından önemli olan Osmanlı'nın son dönem hastane hizmetleri ve Ecnebi hastanelerin durumuyla ilgili olan bu belgenin, Doktor Hüseyin Hulki Bey tarafından Paris'te bir kongrede dönemin tanınmış bilim insanlarına hitaben söylenmesi de ayrıca dikkate değerdir. Bu açıdan konunun incelenmesi tıp tarihine katkı sunacak çalışmalara kapı aralayacaktır.

BİLGİ

Bu yayın X. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, Adana, Mayıs 2017 Kongresindeki sözlü bildirinin temel alınarak genişletilmiş halidir.

KAYNAKLAR

1. Ünver AS. Dr.Hüseyin Hulki Bey. Poliklinik Tıbbi Mecmuası. 1934;5.
2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, DH,MKT. /1594-26; H.1306, M.1888.
3. Hulki H. Paris tıp Kongresinde İrad Olunan Nutuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi; 1889:15.
4. Masson G. Congrès International de Dermatologie et de Syphiligraphie, tenu a Paris en 1889. Le de Henry Feulard, 1890, Paris.
5. Wallach D., Tillés G. First International Congress of Dermatology and Syphilology, Paris, Aug. 5–10, 1889. Journal of the Amerikan Academy of Dermatology 26;6 1992.
6. Oumeish OY. Congressus Mundi Dermatologiae 1889 –2002. Clinics in Dermatology. 2004;22:452-460.
7. Şehsuvaroğlu BN. Yurdumuzda Deri Hastalıkları Tarihiçesi ve Muallim Dr.Hüseyin Hulki Beyden Bir Hatıra. Deri ve Zührevi Hastalıklar Yayın Organı. 1965;7(3).
8. Wellcomecollection.org [İnternet] Available from: <https://wellcomecollection.org/works/zq3cvfa9> Son erişim tarihi 14.11.2018.
9. Hulki H. Berlin Hatıratı. İstanbul: Karabet Matbaası; 1890.
10. Cassell & Company The Year-book of Treatment for 1891 A Critical Review for Practitioners of Medicine and Surgery . Chicago University 1891.
11. Ünver AS. Dr.Hüseyin Hulki Almanya'da. İstanbul: Kader Basımevi; 1950.